

שלושים שנות הוראה מרחוק

פרופ' שרה גורירוזנבליט, שתחום התמחותה הוא מחקר השוואתי של מערכות השכלה גבוהה, מתארת את ההוראה מרחוק בפרספקטיבה היסטורית

בשלושים שנות פעולתה עמדה האוניברסיטה הפתוחה בכל האתגרים שהציבו לה מקימה ותרמה תרומה משמעותית להגברת השוויוניות ולהרחבת הנגישות להשכלה גבוהה בישראל.

האוניברסיטה הפתוחה בישראל הוקמה בהשראת המודל של האוניברסיטה הפתוחה בבריטניה בעידן שהתאפיין בהרחבה מסיבית של מערכות השכלה גבוהה ברחבי העולם, ובמיוחד באירופה. בסוף שנות השישים של המאה ה־20 גברה ההכרה בקרב מנהיגים של מדינות רבות, שהשכלה גבוהה צריכה להיות בגדר זכות לרבים ולא פריווילגיה למעטים, וככל שאזרחים רבים יהיו משכילים יותר, כן תצא המדינה נשכרת הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חברתית. כאשר הוקמה האוניברסיטה הפתוחה בבריטניה בשנת 1969, רק 5% מבני קבוצת הגיל הרלוונטית שם למדו באוניברסיטאות. כיום, קרוב ל־50% מבני קבוצת הגיל הרלוונטית לומדים במוסדות להשכלה גבוהה בבריטניה. אם כן, השינוי דרמטי. ואמנם, הקמת אוניברסיטאות פתוחות גדולות־ממדים הייתה אחד האמצעים להרחבת מעגלי הלומדים במערכות השכלה גבוהה במדינות רבות ברחבי העולם.

היזום להקמת האוניברסיטה הפתוחה בישראל היה יגאל אלון, שכיהן בראשית שנות השבעים כשר החינוך וכסגן ראש הממשלה. באחד ממפגשיו עם הרולד וילסון, ראש ממשלת בריטניה באותם ימים, התלהב אלון ביותר מהרעיון של וילסון להקים אוניברסיטה גדולת־ממדים המלמדת מרחוק ומסוגלת להגיע לכל בית ובית. בארץ היו אז רק שבעה מוסדות להשכלה גבוהה. הקבלה אליהם הייתה סלקטיבית ביותר והם לימדו כ־12% מבני קבוצת הגיל הרלוונטית. אלון הדביק בהתלהבותו את משפחת רוטשילד בבריטניה ואת קרן יד הנדיב, שנתממו לממן את הפרויקט הניסויי של האוניברסיטה הפתוחה בישראל בשבע שנותיו הראשונות.

ארבעה עקרונות חדשניים ניצבו בבסיס הקמתה של האוניברסיטה הפתוחה: הוראה מרחוק, קבלה פתוחה, בקרת איכות קפדנית על חומרי הלמידה ועל תהליכי ההוראה והורדת העלויות של מתן חינוך גבוה.

הוראה מרחוק – מאז הקמת האוניברסיטאות הראשונות בימי הביניים במאה ה־11, הן פעלו על בסיס הרעיון של קיבוץ אנשים ממקומות רבים ומרוחקים אל קמפוס מסוים, כדי ללמדם תחומי־דעת שונים. האוניברסיטאות המלמדות מרחוק מושתתות על רעיון שונה בתכלית השינוי: האוניברסיטה מבטיחה להגיע אל הסטודנטים בכל מקום שהם נמצאים בו ובכל דרך שהם מעדיפים ללמוד בה – בין בגפם (למשל בביתם או במקום עבודתם), ובין בקבוצות לימוד קרוב ככל האפשר למקומות מגוריהם – ואף מאפשרת להם לבנות את תכנית הלימודים בקצב התואם את טעמם ואת סגנון חייהם.

קבלה פתוחה – קבלה פתוחה לאוניברסיטה הייתה רעיון מהפכני בעולם האקדמי, שבמשך מאות שנים הציב תנאי קבלה בררניים ולכן לימד רק קומץ קטן של נבחרים. בבסיס הקבלה הפתוחה עמד הרעיון לאפשר לימודים לתואר אקדמי לאנשים מוכשרים המסוגלים לעמוד במטלות של לימודים גבוהים, אולם מסיבות שונות נבצר מהם ללמוד באוניברסיטאות קמפוס רגילות (בשל נסיבות חיים, היעדר תנאי קבלה, מגבלות שעות עבודה, מגורים מרוחקים ועוד). התנסות בלימודים אקדמיים ועמידה במטלות של קורסים אקדמיים מנבאות הצלחה בלימודים אקדמיים טוב יותר מבחינות בגרות או ממבחנים פסיכומטריים. מגבלות

של תשתיות פיזיות ושל כוח־אדם אינן מאפשרות לאוניברסיטאות קמפוס לקבל את כל המבקשים להתקבל ללימודים אקדמיים ולערוך את המיון רק כתום השנה הראשונה או הסמסטר הראשון ללימודים. כיתת לימוד אינה יכולה, בדרך כלל, להכיל יותר מעשרות בודדות של סטודנטים, והסגל האקדמי במוסדות להשכלה גבוהה אינו יכול ללמד פנים־אל־פנים יותר ממספר מוגבל של סטודנטים. לעומת זאת, באוניברסיטה המלמדת מרחוק אין מגבלות פיזיות של מקום או של כוח־אדם. אוניברסיטה כזו יכולה להתרחב בלא הגבלה, כי אינה מבוססת על הוראה בשטח מוגבל ונתון. ואמנם, כמה מהאוניברסיטאות הפתוחות גדולות־הממדים מלמדות מאות אלפי סטודנטים.

בקרת איכות קפדנית על חומרי הלמידה ועל תהליכי ההוראה – אחד הרעיונות המרכזיים המונחים בבסיס הקמת האוניברסיטה הפתוחה בבריטניה היה הכנת חומרי למידה באיכות גבוהה, שיהיו ידידותיים לסטודנטים הלומדים מרחוק, ובו־זמן ישמשו כספרי לימוד באיכות גבוהה לסטודנטים הלומדים באוניברסיטאות אחרות. את חומרי הלימוד מפתחים צוותי מומחים מאוניברסיטאות שונות. במהלך פיתוחם, עוברים החומרים תהליכי בקרה וייעוץ קפדניים. גם תהליכי ההוראה־למידה עוברים תהליכי הערכה ובקרה קפדניים. האוניברסיטה הפתוחה בישראל, שאף היא הציבה לעצמה סטנדרטים גבוהים, תורמת תרומה חשובה לפיתוח ספרי לימוד וחומרי לימוד אקדמיים בעברית בתחומי־דעת רבים, המשמשים גם את הסטודנטים באוניברסיטאות אחרות.

הורדת עלויות של מתן חינוך גבוה – הרחבה ניכרת של מעגלי הלומדים במערכות השכלה גבוהה כרוכה גם בהשקעה כספית גדולה. ואולם הקמת אוניברסיטאות פתוחות גדולות־ממדים נועדה, בין היתר, לאפשר הוראה לעשרות אלפי סטודנטים – ואף למאות אלפים – בעלויות נמוכות מאלו של הוראת סטודנטים באוניברסיטאות קמפוס. הכנת חומרי למידה בידי צוות קטן יחסית עבור אלפי סטודנטים, מורידה באורח ניכר את עלות התואר האקדמי לסטודנט. מחקרי עלות בעשורים האחרונים במדינות שפועלות בהן אוניברסיטאות פתוחות, הראו בעליל כי עלות בוגר באוניברסיטה פתוחה מגיעה לעתים לכדי מחצית העלות של בוגר באוניברסיטת קמפוס.

בשלושים שנות פעולתה הרחיבה האוניברסיטה הפתוחה בישראל באופן מרשים את מעגלי הלומדים בה ואת היצע תחומי הלימוד שלה לקראת תואר ראשון ולקראת תואר שני. אף על פי שמערכת ההשכלה הגבוהה בישראל התרחבה מאוד מאז שנות השבעים, מספר הסטודנטים באוניברסיטה הפתוחה נמצא בעלייה מתמדת. נתון זה חוזר וממחיש את חיוניות קיומה של האו"פ. העתיד צופן בחובו אתגרים חדשים לאוניברסיטה הפתוחה – הגדרת אוכלוסיות יעד חדשות, הרחבת מגוון התארים המתקדמים, ביסוס מכוני המחקר, שילוב טכנולוגיות מתקדמות במרקם תהליכי ההוראה־למידה, הגברת שיתוף הפעולה עם מוסדות אקדמיים מהארץ ומהעולם ועוד. יש להניח, שהאוניברסיטה הפתוחה תשכיל להתמודד עם אתגרי העתיד כבעבר – בתושייה, ביצירתיות ובקשב רב לצורכי אוכלוסיות הלומדים בה.

ד"ר רות ערב, שכינה שנים רבות כראש מינהל ההוראה והייתה דיקן הלימודים הראשונה של האו"פ, בוחנת את החזון והמציאות בהוראה מרחוק באוניברסיטה הפתוחה

12

כאשר נוסדה האוניברסיטה הפתוחה ב־1974, עמד לנגד עיניהם של מייסדיה חזון גדול: האוניברסיטה החדשה תאפשר לכל אדם המוכן להשקיע בלימודים, בין שהוא בעל תעודת בגרות, בין שהוא פרופסור ובין שהוא בוגר בית ספר עממי, ללמוד לתואר בוגר באוניברסיטה מוכרת. לחזון הזה הם קראו **קבלה פתוחה**: סטודנטים שירשמו ללימודים בלא כל תנאי מוקדם ויעמדו **בכל הדרישות הכרוכות בלימודים אלה**, יוכלו לקבל תואר אקדמי. האוניברסיטה החדשה נועדה אפוא להיות **האוניברסיטה של ההזדמנות השנייה** לאלה שהחמיצו את ההזדמנות הראשונה ללימודים אוניברסיטאיים.

במשך שנתיים שקדו חברי הסגל הראשונים של האו"פ בקדחתנות רבה על הכנת חמישה קורסים, שנועדו להיות קורסים ראשונים במסלולים לקראת שני תוארי בוגר בשני תחומים שהמועצה להשכלה גבוהה אישרה לאוניברסיטה החדשה להעניק לבוגריה לעתיד: **בוגר במדעי הטבע ובמתמטיקה ובוגר במדעי הרוח והחברה**. בסתיו תשל"ז (1976) נפתח הסמסטר הראשון ללימודים ב"אוניברסיטה הפתוחה – מפעל נסיוני" (כך נקראה אז האוניברסיטה החדשה).

לנגד עינינו עמדו סטודנטים המשתוקקים ללמוד לימודים אקדמיים ונבצר מהם למלא את משאלת לבם זו, אם משום שנאלצו כבר בגיל צעיר לעזור בפרנסת המשפחה ולא סיימו את לימודיהם בתיכון, אם משום שבנעוריהם העדיפו עיסוקים אחרים על פני לימודים בבית הספר, ואם משום שהיו בעלי מוגבלויות פיזיות שמנעו מהם להגיע בסדירות לקמפוס אוניברסיטאי. ראינו גם את אלה שפשוט ביקשו להרחיב את אופקיהם בתחומי ידע חדשים. בין הסטודנטים הפוטנציאליים היו עולים חדשים, תושבי הפריפריה, בני שכבות מצוקה, תלמידי תיכון וגימלאים.

באותן שנים ראשונות סברנו כי עקרונות ההוראה החדשניים שאימצה האוניברסיטה הפתוחה יאפשרו גם לסטודנטים שאינם יכולים ללמוד לימודים מלאים בקמפוס אוניברסיטאי רגיל, להתגבר על קשיי הלימוד, לעמוד בכל הדרישות המוטלות עליהם, לצבור נקודות זכות ולקבל תואר בוגר. הצענו כל מה שהיה לדעתנו נחוץ ללמידה מרחוק באוניברסיטה: האפשרות ללמוד לבד, בבית, חומר אקדמי מעודכן מתוך יחידות לימוד שנכתבו במיוחד **ללימוד עצמי**; האפשרות שיש לכל סטודנט ללמוד בקצב המתאים לו: קורס אחד בסמסטר, שני קורסים בסמסטר ואף יותר; המטלות הכלולות בערכת הלימוד המגיעה לבית הסטודנט; המפגשים עם מנחה הקורס, פעם בשלושה שבועות, שבהם אפשר לברר כל מה שלא הובן בלימוד העצמי בבית, וכן לתרגל, להרחיב, להעמיק, להעשיר, לפתור יחד תרגילים ולדון בשאלות; שעות הקבלה וההנחה הטלפונית של מרכז ההוראה והמנחה, שסיפקו את הקשר הבלתיאמצעי בין הסטודנט לצוות הקורס.

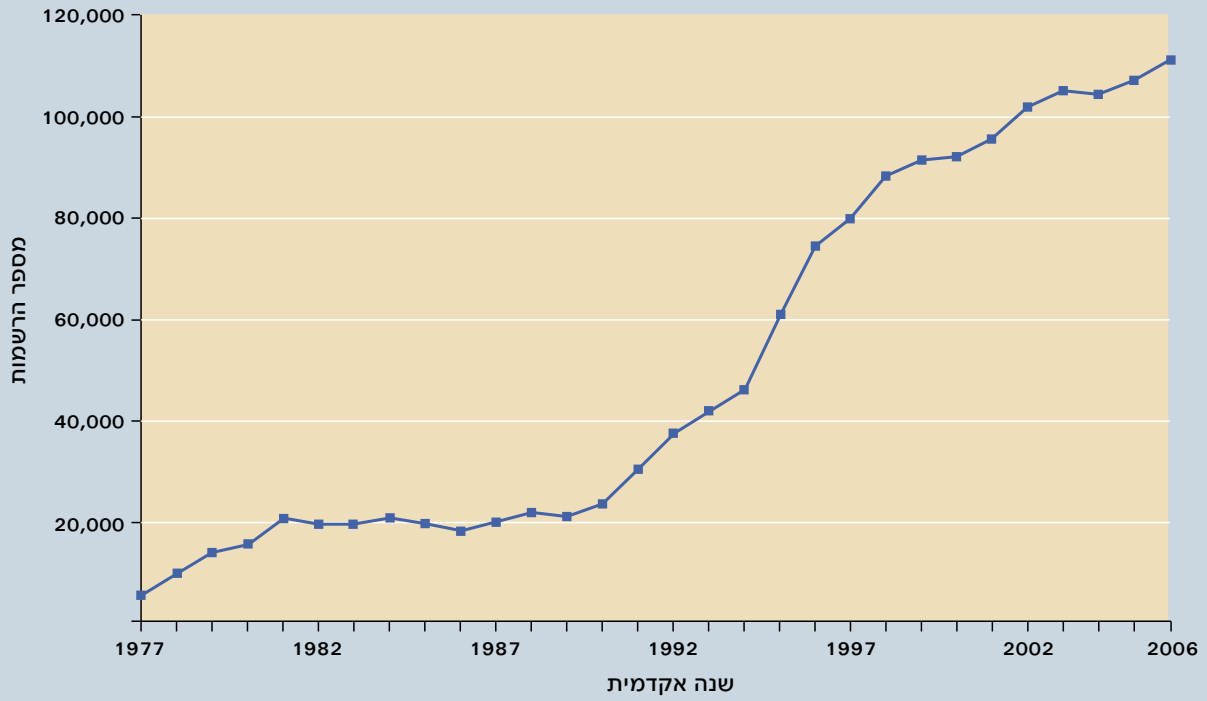
ואכן, רבים מקרב 19,359 בוגרי האו"פ התאימו לדמות הסטודנט האו"פי שראינו בעיני רוחנו. בצדם, רבים אחרים מאותם בוגרים ומבין הסטודנטים הלומדים באוניברסיטה הפתוחה היום, אינם מייצגים את אותה דמות פוטנציאלית של סטודנט: זה כמה שנים שמרבית הבוגרים והסטודנטים אינם מבוגרים שגילם 30-45, כפי שהיה בתחילת דרכה של האוניברסיטה, אלא צעירים לאחר שירותם הצבאי, בדומה לסטודנטים באוניברסיטאות רגילות. הם בחרו ללמוד אצלנו בעיקר משום שהלימודים באוניברסיטה הפתוחה מאפשרים גמישות מרבית בשעות העבודה ובקצב הלימודים.

במציאות של היום, מרבית הסטודנטים מעדיפים **הנחיה מוגברת**, במפגשים אחת לשבוע, ולא **הנחיה רגילה**, במפגשים אחת לשלושה שבועות. מרבית הסטודנטים שלנו לומדים היום באחד ממרכזי הלימוד המרחביים שלנו – בירושלים, בחיפה, בגבעת חביבה (ואדי ערה) ובבארשבע – או במכללות עירוניות ופרטיות, שבין כותליהן נערכים מפגשי ההנחיה שלנו והן מעניקות לסטודנטים תחושה של לימודים במתכונת דומה לזו הנהוגה באוניברסיטאות הרגילות. לא עוד לימודים לתואר אחד מתוך שניים אפשריים, אלא בחירה מתוך קשת רחבה של מסלולים חדיגיים או דו־חוגיים במרבית הדיסציפלינות ותחומי הידע הקיימים באוניברסיטאות האחרות בארץ. למשל: סטודנט יכול לבחור מסלול לתואר "כללי" במדעי החברה ולחלופין הוא יכול לבחור לימודים לתואר "מוקד" מאוד, חדיגוי, לדוגמה בפסיכולוגיה, או לתואר רב־תחומי יותר, דו־חוגי, למשל בפסיכולוגיה ומדעי החיים. בוגרי תואר ראשון באו"פ או באוניברסיטה אחרת יכולים ללמוד אצלנו (החל מתשנ"ז) לקראת תואר שני בכמה תחומים, ובמקצועות אחדים אפשר ללמוד אצלנו גם במסלול לתעודת הוראה.

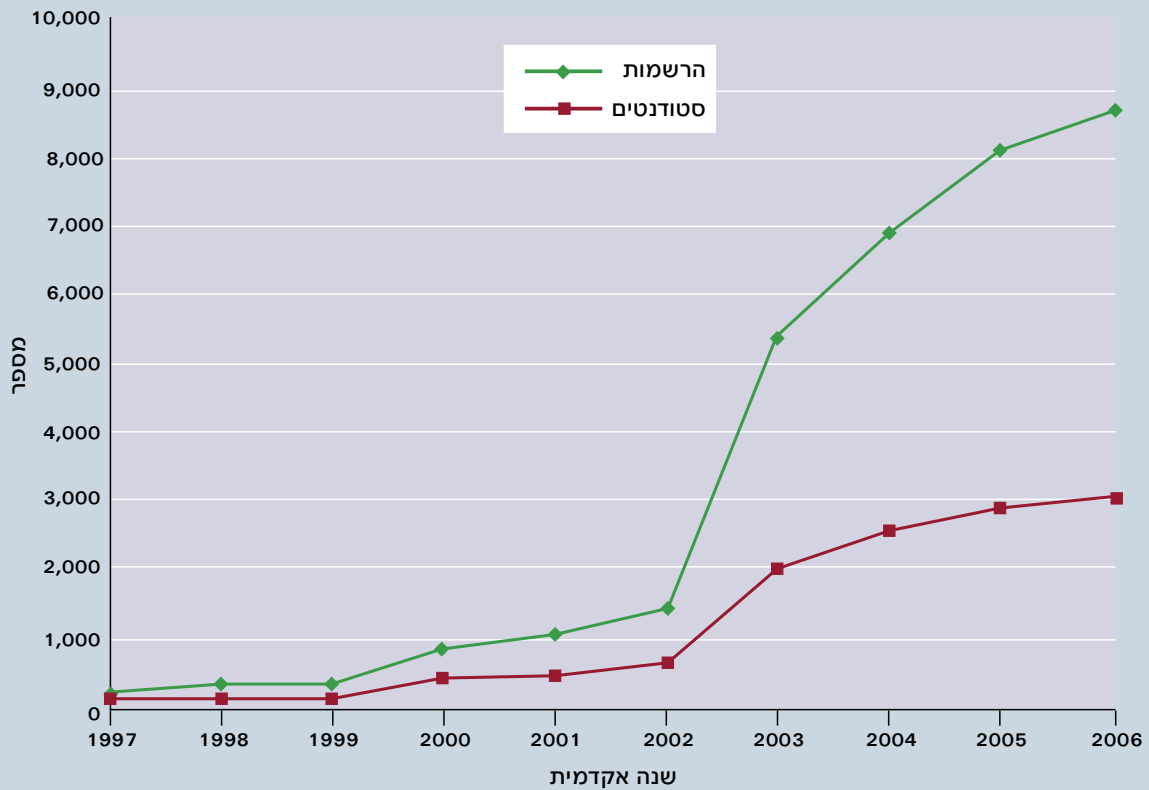
הלימודים האקדמיים באוניברסיטה הפתוחה ממשיכים להתבסס בעיקר על יחידות הלימוד הכתובות במיוחד ללימוד עצמי. אבל כיום נוסף עליהן שימוש במגוון טכנולוגיות, שרובן מעבירות את החומרים אל מחשבו הביתי של הסטודנט. לכל קורס נבנה אתר בית. אתר הקורס הוא זירה של דיונים ושיחות בפורום הקורס, בהשתתפות סטודנטים, מנחים, מרכזי הוראה ויועצים בנושאי הלימודים. באתר גם מובאים חומרי לימוד שונים וקישורים לאתרים רלוונטיים. האוניברסיטה הפתוחה אימצה טכנולוגיות חדישות להוראה מרחוק: מערכת **אופק** להוראה אינטראקטיבית מרחוק באמצעות תקשורת רחבת־פס, מערכת **אינטרוויז** המאפשרת הוראה על גבי תשתית אינטרנט, ומערכת **ועידת חוזי** (ווידאו־קונפרנס).

במבט אחורה אפשר לומר כי למרות השינויים בדמות הסטודנט הטיפוסי באוניברסיטה הפתוחה, בתדירות מפגשי ההנחיה, בגיוון בתכניות הלימודים ובתארים, ובשימוש בעזרי ההוראה – עדיין עומד איתן העיקרון של **הקבלה הפתוחה** למסלולי למידה לתוארי בוגר, ובצדו **הגמישות** המאפשרת לסטודנט לבחור את קצב הלימודים הרצוי לו, את המקום שבו ילמד ואת מתכונת הלימודים. וחשוב מכול: האוניברסיטה הפתוחה אכן נותנת מענה לאלפי שוחרי דעת שאינם יכולים ללמוד במסגרות אקדמיות רגילות – ועל כך גאוותה.

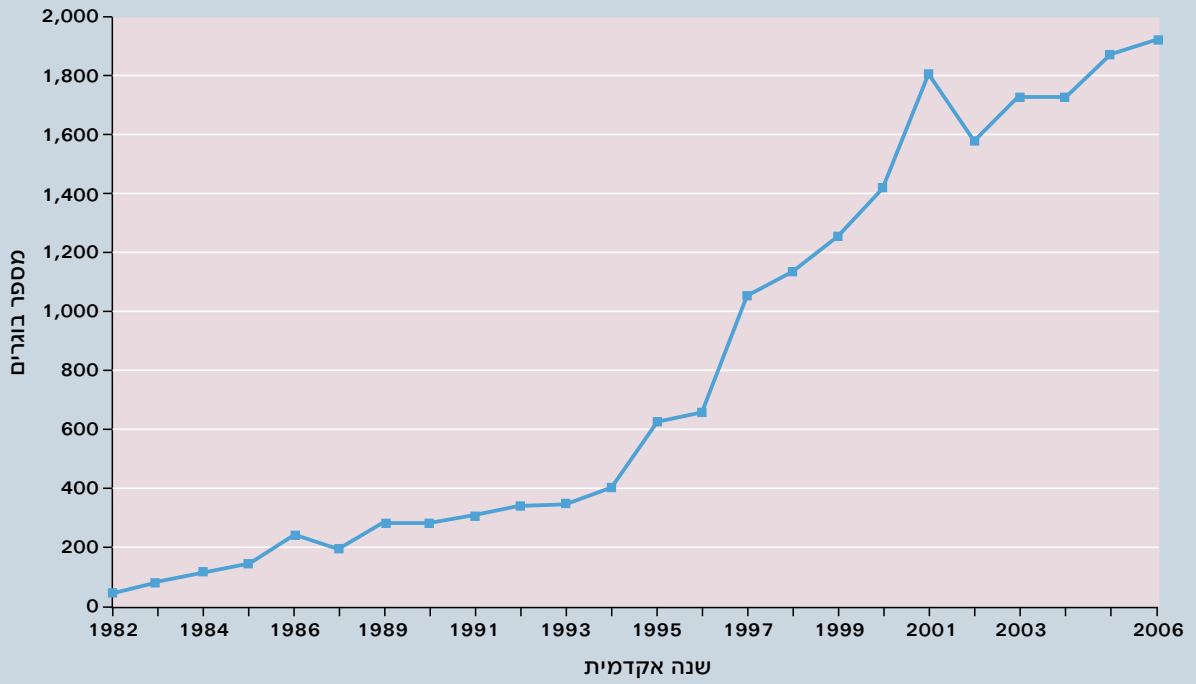
הרשמות לקורסים לתואר ראשון, לפי שנים

הרשמות לקורסים וסטודנטים בתואר שני, לפי שנים

מספר בוגרי האוניברסיטה הפתוחה, לפי שנים

מספר מוסמכי האוניברסיטה הפתוחה, לפי שנים

